

DE GRONDWET - ARTIKEL 104 - BELASTINGHEFFING

Belastingen van het Rijk worden geheven uit kracht van een wet. Andere heffingen van het Rijk worden bij de wet geregeld.

WETENSCHAPPELIJK COMMENTAAR ARTIKEL 104 - BELASTINGHEFFING - J.L.M. GRIBNAU & M.R.T PAUWELS

Inhoudsopgave

1. Historische ontwikkeling en actuele betekenis
2. Het recht van belastingheffing
3. De begrippen belastingen en andere heffingen
4. Het delegatievraagstuk
5. Terugwerkende kracht
6. Betekenis van het legaliteitsbeginsel voor de burger
7. Jurisprudentie
8. Literatuur
9. Historische versies

Editie december 2015^[1]

1. HISTORISCHE ONTWIKKELING EN ACTUELE BETEKENIS

Dit artikel vormt de grondslag voor het ontstaan van onze parlementaire democratie en heeft daarmee een lange geschiedenis. Een van de voornaamste redenen van de vorsten in de Middeleeuwen om een standen- of statenvergadering bijeen te roepen was het gebrek aan regelmatige en voldoende inkomsten.^[2] De noodzaak om de instemming van afgevaardigden van de bevolking te vragen voor het opleggen van belastingen vinden wij reeds geformuleerd in de Magna Carta van 1215.^[3] Dit voorschrift vloeide voort uit de middeleeuwse opvattingen dat de vorst, optredend als beschermer van zijn onderdanen, recht op steun van de beschermden heeft in de vorm van een geldelijke bijdrage. De landsheer vroeg dan aan de vergaderde standen om een eenmalige bijdrage, bede genaamd. Over dit verzoek kon vervolgens onderhandeld worden, waarbij door de afgevaardigden eisen konden worden gesteld ten aanzien van de wijze van heffing en de aard van de besteding van de toegestane gelden. Ook andere eisen die geen direct verband hielden met de voorgestelde belastingen konden worden geformuleerd in de vorm van petitie's. Inwilliging van deze eisen leidde in de loop van de tijd tot zeggenschap van de standen over de wetgeving. Vervolgens zouden de opgelegde

lasten in een later stadium gelijkelijk over de landstreken worden verdeeld en dit leidde later weer tot een ontwikkeling van staatkundige versnippering naar de totstandkoming van de moderne eenheidsstaat.^[4] Derhalve staat, om met Meijers^[5] te spreken, de bede aan de oorsprong van de democratie. Het hier te bespreken grondwetsartikel is het resultaat van een eeuwenlange rechtsontwikkeling in Nederland en heel West-Europa.

Het actuele belang van dit artikel blijkt uit de regelmatig terugkerende discussie over de snelheid en de soms gebrekkige kwaliteit van de belastingwetgeving waardoor de rechtszekerheid en rechtsgelijkheid onder druk komen te staan. De partijdigheid van de wetgever bevordert een doelmatige uitvoering van de belastingwet, maar het gezag van de wet is daar niet vanzelfsprekend mee gediend. Ook de delegatie aan de lagere belastingwetgever blijft een punt van zorg. Daarnaast blijken nationale wetgevers soms onmachtig daadwerkelijk belasting te heffen. Sommige belastingplichtigen zijn in staat hun fiscale verplichtingen te omzeilen binnen de grenzen van de wet (belastingontwijking); dit ondergraaft het gezag van de wet.

2. HET RECHT VAN BELASTINGHEFFING

Belastingheffing dient steeds een grondslag te hebben in wet in formele zin. Hiermee is het legaliteitsbeginsel aangegeven en kan in navolging van het bekende adagium *nullum poena sine lege* worden toegevoegd: *nullum tributum sine lege*. Het legaliteitsbeginsel is hier van groot belang aangezien belastingen als een inbreuk op het eigendomsrecht kunnen worden beschouwd.^[6] Bovendien beoogt het grondwettelijke voorschrift de burgers te beschermen tegen willekeurige belastingheffing – het legaliteitsbeginsel dient de rechtszekerheid en de rechtsgelijkheid. Het scherpst werd het legaliteitsbeginsel geformuleerd door Van Hogendorp in zijn Schets van 1812 (artikel 53, laatste zin): '(...) en er wordt geene penning geheven buiten eene wet'. De tekst van de Grondwet van 1814 is daarentegen gebrekkig,^[7] maar gelukkig kwam het legaliteitsbeginsel weer duidelijk naar voren in de tekst van de Grondwet van 1815. Het legaliteitsbeginsel draagt echter niet een statisch en onaantastbaar karakter. Dit blijkt met name uit de interpretatiemogelijkheden van de rechter. Zo zijn in het algemeen vele methoden van fiscale rechtsvinding toelaatbaar.^[8] Op basis van de Grondwet van 1887 werd lange tijd de opvatting gehuldigd dat analogische interpretatie niet was toegestaan,^[9] ondanks het feit dat het betreffende grondwetsartikel geen regel voor wetstoepassing beoogde te geven maar slechts een opdracht aan regering en Staten-Generaal bevatte. Toch wordt er wel betoogd dat het legaliteitsbeginsel er niet aan in de weg staat om onder omstandigheden de wet extensief te interpreteren en dat analogie aanvaardbaar is op basis van systematisch-teleologisch redeneren.^[10] Maar vanwege de asymmetrie van de fiscale rechtsbetrekking – de Belastingdienst stelt eenzijdig de rechtspositie van de belastingplichtige vast – weegt de rechtszekerheid extra zwaar en is terughoudendheid hier op zijn plaats.^[11] Soms vult de belastingrechter een normatieve leegte op met een beroep op een

‘redelijke wetstoepassing.’ Hier bestaat nauwelijks onderscheid met een analogische toepassing.^[12] Het is mogelijk dat handelen van de burger strijd met doel en strekking van de wet niet met behulp van de gebruikelijke interpretatiemethoden kan worden opgeheven. De grens van rechtmatig handelen wordt dan gevormd door *fraus legis*, waarbij de feiten opnieuw worden vastgesteld (herkwalificatie; zie hieronder nr. 6).

Naast het vraagstuk van de interpretatie zijn er nog andere ontwikkelingen die het legaliteitsbeginsel dreigen aan te tasten. Zo blijft de hoeveelheid wetgeving jaarlijks toenemen hetgeen ten koste gaat van de kwaliteit. Regelmatig is er sprake van wegwerpwetgeving. De daaruit resulterende complexiteit bedreigt de rechtszekerheid en rechtsgelijkheid – die worden gediend door het legaliteitsbeginsel. Met name moet in dit verband worden gedacht aan ruim geformuleerde bepalingen in fiscale wetten die de Minister van Financiën bij de uitvoering veel armslag laten, het verschijnsel van terugwerkende kracht van wetgeving (zie hieronder nr. 5), de omvang van delegatie in belastingzaken (zie hieronder nr. 4) en de in omvang sterk toegenomen vloed van beleidsregels.^[13] In het algemeen kan worden geconstateerd dat het zwaartepunt van het belastingrecht de laatste tientallen jaren te veel is verschoven naar de uitvoerende macht en dat ondanks artikel 104 Grondwet de normstellingen steeds meer door de regering plaatsvinden.^[14] De (mede-)wetgever is laat zich vaak door het belang van een doelmatige uitvoering van de Belastingdienst leiden. De (mede-)wetgever is aldus partijdig waarbij het parlement te weinig tegenwicht biedt.^[15] Wil de wetgever echter blijven vasthouden aan het in het hier besproken grondwetsartikel vastgelegde fiscale legaliteitsbeginsel dan is het noodzakelijk dat het parlement niet alleen bij de totstandkoming maar ook bij de uitvoering van formele wetten toeziet op de naleving van het legaliteitsbeginsel.

Er zijn twee soorten beleidsregels *in fiscalibus* te onderscheiden. Deze algemene standpuntbepalingen van de staatssecretaris van Financiën, vastgelegd in zogenaamde beleidsbesluiten, kunnen worden onderscheiden in wetsinterpreterende en goedkeurende beleidsbesluiten. De staatssecretaris schrijft de inspecteurs in wetsinterpreterende beleidsbesluiten voor welke betekenis naar zijn mening aan een wettelijke bepaling moet worden toegekend. Goedkeurende beleidsbesluiten bevatten een algemene standpuntbepaling van de staatssecretaris waarin hij naar zijn mening ten gunste van de belastingplichtigen afwijkt van de wettelijke regel. Aan de wettelijke bepaling worden – in combinatie met de daaronder geschaarde feiten – rechtsgevolgen verbonden die er met gebruik van de gangbare interpretatiemethoden eigenlijk niet onder vallen. Hier wordt het buitenwettelijk gebied betreden – buitenwettelijk maar binnen het recht (*intra ius*); vaak ten behoeve van een doelmatige uitvoering van de belastingwet. Regelmatig worden overigens ook beleidsregels gegeven op grond van de hardheidsclausule van artikel 63 AWR die de staatssecretaris de bevoegdheid geeft om in bepaalde

gevallen aan ‘onbillijkheden van overwegende aard’ tegemoet komen. Beleidsregels zijn van groot belang voor de rechtszekerheid en de rechtsgelijkheid – die juist door de belastingwet zelf minder wordt gewaarborgd.^[16]

Wat betreft de toetsing van fiscale beleidsregels kan een belangrijke rol voor de rechter zijn weggelegd nu de Hoge Raad het begrip recht in de zin van artikel 99 Wet RO zodanig heeft geïnterpreteerd dat onder deze term ook beleidsregels worden gerekend.^[17] Sinds 1 januari 1998 bevat de Algemene wet bestuursrecht een regeling voor beleidsregels (artikelen 1:3, vierde lid, en 4:81 - 4:84). De Hoge Raad heeft met een beroep op het in artikel 104 vervatte legaliteitsbeginsel grenzen gesteld aan het optreden van de fiscus buiten de publiekrechtelijke wetgeving om. De Staat kan bij een onjuiste belastingaangifte niet door middel van een privaatrechtelijke vordering tot schadevergoeding op grond van onrechtmatige daad – buiten de publiekrechtelijke regels om – de ontgane belasting innen.^[18]

Het legaliteitsbeginsel waarborgt de wetmatigheid van het optreden van de uitvoerende macht *in fiscalibus*.^[19] Maar de Belastingdienst dient ook te handelen in overeenstemming met de algemene beginselen van behoorlijk bestuur.^[20] Deze aanvullende rechtsbescherming waarborgt de rechtmatigheid van dat handelen – hetgeen dus verder gaat dan het legaliteitsbeginsel eist. Dit is in het bijzonder van belang vanwege de juridische asymmetrie die kenmerkend is voor de fiscale rechtsbetrekking. De inspecteur heeft tal van eenzijdige bevoegdheden (inclusief sanctiemogelijkheden) om te komen tot een juiste vaststelling en betaling van de belastingsschuld. Daartegenover staan – almaar groeiende - eenzijdige rechtsplichten van de belastingplichtige.^[21]

Het gaat dus om de rechtmatigheid van een aanslag of beschikking. Bij de beoordeling daarvan dient de rechter – en uiteraard het bestuursorgaan zelf - dus te onderzoeken of de belastingheffende instantie is gebleven binnen de door de *wet* gestelde grenzen en of de wijze waarop de overheid zijn bevoegdheden heeft gehanteerd anderszins in strijd komt met het recht, doordat daarbij niet is gehandeld in overeenstemming met de algemene beginselen van behoorlijk bestuur.^[22] Al langere tijd toetst de belastingrechter het optreden van de belastingheffende instantie aan beginselen als het gelijkheidsbeginsel en het vertrouwensbeginsel.^[23] Sinds het arrest van de Hoge Raad van 23 september 2005 is er in het belastingrecht aandacht gekomen voor het beginsel van ‘fair play’.^[24] De laatste jaren is ook het zorgvuldigheidsbeginsel^[25] aan een opmars in het belastingrecht begonnen, met name in de sfeer van de heffingsrentebesikking.^[26]

3. DE BEGRIPPEN BELASTINGEN EN ANDERE HEFFINGEN

De grondwetgever heeft zich nimmer gewaagd aan een nauwkeurige definiëring van de begrippen ‘belastingen’ en ‘andere heffingen’.^[27] Vaagheid is troef en het onderscheid is onduidelijk.^[28] Reeds in de vorige eeuw waren beide begrippen

voorwerp van discussie. Aanvankelijk werden de regels van het privaatrecht van toepassing verklaard op het begrip 'heffingen' aangezien in de negentiende eeuw veel heffingen een wettelijke grondslag ontbeerden.^[29] Aan deze opvatting lag de mening ten grondslag dat de staat zowel optrad als behartiger van een particulier belang als optrad in het algemeen belang. In dit kader werd een tegenstelling gecreëerd tussen de privaatrechtelijke en de publiekrechtelijke werkzaamheden van de overheid. In de loop van de negentiende eeuw veranderden echter de opvattingen ten aanzien van de tegenstelling tussen privaatrecht en publiekrecht en daarmee werd het publiekrechtelijke karakter van belastingen en heffingen duidelijker.^[30] Hieraan dient te worden toegevoegd dat reeds Thorbecke het recht van retributie gelijkstelde aan belastingen.^[31] Buijs en Oppenheim deelden Thorbecke's visie.^[32] Buijs voegde hieraan bovendien toe dat naar zijn mening het in het grondwetsartikel gemaakte onderscheid op staatsrechtelijk terrein geen reden van bestaan had.^[33] De Hoge Raad nam dit standpunt over en is daardoor meer dan eens van gedachten veranderd over dit onderwerp.^[34] Tenslotte stelde Meijers in 1949 dat zowel de wet als de geschiedenis ons niet dwingen tot het maken van het onderscheid tussen belastingen en retributies.^[35]

In 1990 verscheen een rapport van een Commissie ter bestudering van het begrip 'belastingen' van de Vereniging voor Belastingwetenschap. De naast het begrip 'belastingen' bestaande overheidsheffingen zijn de laatste jaren in aantal en betekenis zo toegenomen dat een studie naar de juridische begripsvorming hieromtrent noodzakelijk bleek. De Commissie komt dan ook op basis van een grondige studie tot de conclusie dat het begrip 'belastingen' ruim gedefinieerd dient te worden. De definitie van het begrip 'belastingen' van de Commissie luidt dan ook: 'Belastingen zijn betalingen die de overheid op grond van een publiekrechtelijke regeling, uitsluitend of mede ter verwerving van inkomsten door de in die regeling aangewezen lichamen, en anders dan op grond van een privaatrechtelijke overeenkomst, dwangmatig en overeenkomstig algemene regelen vordert.'^[36] Een belangrijke reden voor een ruime definitie acht de Commissie de mogelijkheid om alle kwesties op het terrein van de heffingen onder te brengen bij de administratieve (belasting)rechter en daarmee de rechtsbescherming van de burger te vergroten.^[37] De Commissie gaat in haar rapport vervolgens nog een stap verder door schrapping van artikel 104 te bepleiten en aan het eerste hoofdstuk van de Grondwet een twee leden tellend nieuw artikel 14a – direct na de bepaling over onteigening – toe te voegen, waarvan het eerste lid zou moeten luiden: 'Belastingen kunnen alleen worden opgelegd uit kracht van een wet dan wel uit kracht van een door het wetgevende orgaan van een andere overheid dan het Rijk rechtmatig genomen besluit'. Het tweede lid zou de hierboven gegeven definitie van het begrip 'belastingen' moeten bevatten.^[38] De gronden waarop de Commissie dit voorstel doet zijn echter weinig overtuigend, zeker indien het gaat om de opnemings van een nieuw artikel in hoofdstuk 1 van de Grondwet.

Wattel concludeert in 1995 in zijn preadvies voor de NJV dat artikel 104 vervangen zou moeten worden door een omschrijving van het algemeenheidsbeginsel en het rechtszekerheidsbeginsel en de regel dat van alle belastingen en andere overheidsheffingen, behalve die een gering financieel belang belopen, de essentialia in de formele wet moeten staan.^[39]

Het grondwetsartikel spreekt van belastingen en heffingen *van het Rijk*. De provinciale en gemeentelijke belastingen worden bestreken door artikel 132, zesde lid, Grondwet, dat luidt: ‘De wet bepaalt welke belastingen door de besturen van provincies en gemeenten kunnen worden geheven ...’ (zie het commentaar bij artikel 132 Grondwet).

4. HET DELEGATIEVRAAGSTUK

De tekst van artikel 104 is tot stand gekomen dank zij een door de Tweede Kamer aangenomen amendement-Van Rooijen c.s. Aanvankelijk had de regering als tekst voorgesteld: ‘Belastingen en andere heffingen van het Rijk worden bij de wet geregeld.’ Als argument voor deze terminologie voerde de regering aan dat er in de fiscale praktijk veel delegatie voorkomt en dat dit feit diende te worden erkend in de delegatieterminologie van de grondwetsbepaling.^[40] De Tweede Kamer deelde dit standpunt niet en bracht door aanvaarding van het amendement-Van Rooijen c.s. een zodanige wijziging in het voorstel aan dat belastingen dienden te worden geheven uit kracht van een wet. Deze uitdrukking komt nergens anders in de Grondwet voor en is ontleend aan de tekst van de overeenkomstige grondwetsbepaling van 1815. Het amendement beoogde een grote mate van terughoudendheid ten aanzien van delegatie in belastingzaken te benadrukken voor zover het betreft de elementen van het belastbaar feit, de basis van het tarief en de kring van de belastingplichtigen.^[41]

Het delegatievraagstuk in fiscale wetgeving is al zo oud als de Grondwet zelf. De praktijk heeft echter uitgewezen dat delegatie niet te vermijden is.^[42] De vraag is vervolgens in hoeverre delegatie toelaatbaar is en aan welke organen mag worden gedelegeerd. Deze vraag kan slechts beantwoord worden aan de hand van het ontwerp, de historie en de strekking van de bepaling. De Staatscommissie-Cals/Donner concludeerde dat de wetgever de plicht heeft grote terughoudendheid te betrachten inzake delegatie in belastingzaken.^[43] De essentialia zoals belastingfeit en tarieven dienen zowel wat betreft de eerste als de tweede volzin van dit artikel geregeld te worden in een wet in formele zin. De praktijk blijkt echter weerbarstiger.^[44] Indien de wetgever echter de hand wil houden aan het voorschrift van artikel 104 dan is ook ten aanzien van het delegatievraagstuk een alerte houding van regering en parlement noodzakelijk. Deze waakzaamheid geldt zowel ten aanzien van de totstandkoming van fiscale wetten (m.n. ruim geformuleerde wetsbepalingen) als ten aanzien van de uitvoeringswetgeving waarin sprake is van delegatie.^[45]

In het kader van de verdeling van regelgevende bevoegdheden tussen de Europese Unie en de lidstaten is het de vraag of een verordening als mogelijke wettelijke grondslag kan gelden. De belastingkamer van de Hoge Raad lijkt deze discussie te willen vermijden in een zaak die ging over een (ruime) delegatiebepaling in het communautairdouanewetboek (CDW).^[46] De Hoge Raad ziet namelijk een voldoende wettelijke basis voor de delegatie in artikel 3 Douanewet zodat de regeling in het Douanebesluit, een AMVB, verbindend wordt geoordeeld.^[47]

Het grondwetsartikel spreekt van belastingen en heffingen *van het Rijk*. Deze aanduiding beoogt de delegatiemogelijkheid te beperken tot de centrale overheid.

5. TERUGWERKENDE KRACHT

Het komt regelmatig voor dat aan belastingwetgeving terugwerkende kracht wordt verleend door de wetgever, ook indien het om een voor belastingplichtigen bezwarende maatregel gaat.^[48] Terugwerkende kracht^[49] van wetgeving staat echter op gespannen voet met het rechtszekerheidsbeginsel^[50] en de *rule of law*.^[51] Het beginsel van niet-terugwerking wordt bovendien in verband gebracht met het legaliteitsbeginsel.^[52] Tegen deze achtergrond rijst de vraag of terugwerkende kracht van belastingwetgeving – zeker indien die bezwarend voor een belastingplichtige is – in strijd komt met het fiscale legaliteitsbeginsel zoals neergelegd in artikel 104 Grondwet. De staatssecretaris van Financiën heeft in een notitie ‘notitie terugwerkende kracht en eerbiedigende werking’ die ontkennend beantwoord.^[53] Wij delen die opvatting. De tekst van artikel 104 Grondwet biedt onvoldoende aanknopingspunten voor het standpunt dat dit artikel in de weg staat aan het verlenen van terugwerkende kracht aan belastingwetgeving.^[54] Bedacht dient daarbij te worden dat de Grondwet voor het strafrecht een met artikel 104 Grondwet vergelijkbare bepaling kent (artikel 16 Grondwet), met als belangrijk verschil dat daarin het verbod van terugwerkende kracht wél terugkomt: ‘Geen feit is strafbaar dan uit kracht van een daaraan *voorafgegane* wettelijke strafbepaling’ (curs. auteurs). Overigens zou een (absoluut) verbod van terugwerkende kracht van belastingwetgeving zich naar onze mening niet goed verdragen met het beginsel-karakter van het ‘verbod’ van terugwerkende kracht. Er kunnen zwaarwegende belangen zijn – die vaak te relateren zijn aan het gelijkheidsbeginsel, zoals het belang van aanpak van misbruik en oneigenlijk gebruik – die het verlenen van terugwerkende kracht van belastingwetgeving kunnen rechtvaardigen.^[55]

Let wel, met artikel 104 Grondwet staat ons inziens wel op gespannen voet indien belasting wordt geheven anticiperend op een aangekondigde wet(swijziging) waaraan terugwerkende kracht zal worden verleend.^[56] Op het moment van heffen is er dan immers (in zoverre) nog geen wettelijke grondslag voor de heffing. De Hoge Raad heeft richtlijnen gegeven om te bepalen onder welke omstandigheden de ingevoerde wet – door de terugwerkende kracht – alsnog een juridische basis

verleent aan voorheen tot stand gekomen heffingshandelingen.^[57]

Het belastingrecht kent twee kaders voor de beoordeling van terugwerkende kracht tijdens het wetgevingsproces. Het gaat ten eerste om de eerdergenoemde notitie van de staatssecretaris van Financiën en ten tweede om een advies van de Raad van State waarin een algemeen kader is geformuleerd aan de hand waarvan hij fiscale wetsvoorstellen beoordeelt op het punt van terugwerkende kracht.^[58] Het is in Europa betrekkelijk uniek dat er een dergelijk beoordelingskader is.^[59] Een verklaring hiervoor is wellicht dat indien in een land wel constitutionele toetsing van terugwerkende kracht door de rechter mogelijk is, er minder behoefte bestaat aan een ‘zelf-regulerend’ document over terugwerkende kracht, omdat de discussie in de doctrine en/of het parlement over terugwerkende kracht van een wetsvoorstel zich er (vooral of alleen) op richt of binnen de door de rechter gestelde grenzen wordt gebleven.^[60]

De staatssecretaris heeft toegezegd dat hij zich aansluit bij de (strengere) visie van de Raad van State, en dat zijn notitie is vervallen.^[61] Niettemin is de notitie nog steeds van belang, omdat zij in de literatuur nog regelmatig wordt aangehaald én omdat – opvallend genoeg – de staatssecretaris soms nog naar haar verwijst of haar kennelijk toch als uitgangspunt neemt.^[62] De notitie onderscheidt bij de beoordeling of terugwerkende kracht (ten nadele) geoorloofd is twee elementen, te weten ‘het inhoudelijke element’ (of er een voldoende rechtvaardiging bestaat voor het toekennen van terugwerkende kracht) en ‘het tijdselement’ (waarvoor onder meer van belang is of de nieuwe regeling voorzienbaar is). Bij het inhoudelijke element vermeldt de notitie (i) het tegengaan van misbruik of oneigenlijk gebruik; (ii) het repareren van een evidente omissie die leidt tot duidelijk onbedoelde gevolgen, (iii) het voorkomen van een aankondigingseffect en (iv) ingrijpende budgettaire gevolgen en uitvoeringsaspecten.

In zijn advies formuleert de Raad van State als kader dat aan belastingmaatregelen die een verzwaring van de belastingheffing voor de belastingplichtige betekenen geen (formele) terugwerkende kracht gegeven mag worden tenzij sprake is van bijzondere omstandigheden. Daarbij merkt de Raad op dat in ieder geval geen terugwerkende kracht kan worden gegeven aan maatregelen die voor de belastingplichtigen vóór het tijdstip waarop ze gaan gelden niet voldoende kenbaar zijn. Volgens de Raad van State kunnen bijzondere omstandigheden worden gevormd door aanmerkelijke aankondigingseffecten of een omvangrijk oneigenlijk gebruik of misbruik van een wettelijke voorziening.

In verband met de voorzienbaarheidseis en de kenbaarheidseis verdient opmerking dat in de belastingwetgevingspraktijk regelmatig gebruik wordt gemaakt van het instrument van het ‘wetgeven per persbericht’.^[63] Het gaat hier om het fenomeen dat eerst per persbericht door de regering wordt aangekondigd dat een wetsvoorstel

is (of zal worden) ingediend dat voorziet in terugwerkende kracht tot de datum van dat persbericht, waarna uiteindelijk – na de parlementaire behandeling en aanvaarding – de wet in werking treedt en terugwerkende kracht heeft tot die datum.

Wat betreft de rechterlijke toetsing van terugwerkende kracht van belastingwetgeving moet een onderscheid worden gemaakt tussen toetsing van wetgeving in formele zin en wetgeving niet zijnde wet in formele zin.

Toetsing aan het ‘nationale’ ongeschreven rechtszekerheidsbeginsel is niet mogelijk in het geval van wetgeving in formele zin vanwege het toetsingsverbod van artikel 120 Grondwet zoals geïnterpreteerd in het Harmonisatiewetarrest. Dat ligt anders bij wetgeving in materiële zin, niet zijnde wetgeving in formele zin, – zoals gemeentelijke belastingverordeningen – waarop het grondwettelijk toetsingsverbod niet ziet zodat toetsing aan het rechtszekerheidsbeginsel mogelijk is. Volgens de Hoge Raad is voor burgers nadelige terugwerkende kracht in beginsel niet aanvaardbaar, tenzij sprake is van een bijzondere omstandigheid.^[64] Voor de beoordeling of een bijzondere omstandigheid zich voordoet speelt vooral de voorzienbaarheid van de maatregel waaraan terugwerkende kracht wordt verleend een rol.^[65] Opvallend is dat niet expliciet de reden voor het verlenen van terugwerkende kracht in de toetsing wordt betrokken.^[66]

De rechterlijke toetsing van terugwerkende kracht van wetgeving in formele zin verloopt via artikel 1, Eerste Protocol, bij het EVRM, waarin de bescherming van het eigendomsrecht is neergelegd. Daarbij is echter van belang dat het EHRM heeft geoordeeld dat terugwerkende kracht van belastingwetgeving niet als zodanig verboden is door het artikel.^[67] Bovendien laat het EHRM – dat leidend is voor de Hoge Raad – de nationale wetgever een ruime beoordelingsruimte. Uit rechtspraak van het EHRM volgt dat zeker indien belastingwetgeving aan de orde is die gericht is tegen belastingontwijking, terugwerkende kracht niet snel in strijd met artikel 1, Eerste Protocol, bij het EVRM zal zijn.^[68] De Hoge Raad heeft tot nu toe nog nimmer terugwerkende kracht van belastingwetgeving in strijd met artikel 1, Eerste Protocol, bij het EVRM geacht. Er is (echter) op dit moment een spraakmakende zaak inzake de crisisheffing aanhangig, waarin A-G Wattel heeft geconcludeerd dat de aan de orde zijnde terugwerkende kracht voor een bepaalde periode in strijd is met artikel 1, Eerste Protocol, EVRM.^[69]

Terugwerkende kracht van wetgeving die onder het toepassingsbereik van het Unierecht valt, kan bovendien worden getoetst aan het Unierechtelijke rechtszekerheids- en het vertrouwensbeginsel. Het Hof van Justitie hanteert daarbij als uitgangspunt dat het rechtszekerheidsbeginsel zich in het algemeen tegen terugwerkende kracht van regelgeving verzet, maar dat “hiervan bij wijze van uitzondering [kan] worden afgeweken indien dit voor een doel van algemeen

belang noodzakelijk is en het rechtmatige vertrouwen van de betrokkenen naar behoren in acht wordt genomen.”^[70] In een Nederlandse zaak waarin het ‘wetgeven per persbericht’ aan de orde was, hield de terugwerkende kracht stand voor het HvJ, ondanks een felle andersluidende conclusie van de A-G Tizzano.^[71]

Hiervóór is het nagenoeg alleen gegaan over terugwerkende kracht ten nadele van belastingplichtigen. Daarnaast gaat ook de meeste belangstelling in de literatuur uit. Niettemin kunnen ook aan terugwerkende kracht ten voordele van belastingplichtigen haken en ogen zitten vanuit constitutioneelrechtelijk perspectief.^[72]

6. BETEKENIS VAN HET LEGALITEITSBEGINSEL VOOR DE BURGER

Krachtens het legaliteitsbeginsel kunnen inbreuken in de beschikkingsvrijheid van de burger met betrekking tot zijn inkomen en vermogen slechts op basis van een wet plaats vinden. De fiscus kan slechts belasting heffen indien voldaan is aan de eis van een wettelijke grondslag. Daarnaast bepaalt de belastingwet de grenzen van het handelen van de fiscus. De inspecteur kan dus slechts op basis van de wet en binnen de grenzen van de wet belastingaanslagen opleggen. Maar de belastingplichtige ontleent aan het legaliteitsbeginsel niet enkel een bescherming tegen een slechts door de uitvoerende macht redelijk geachte belastingheffing. Het legaliteitsbeginsel impliceert tevens dat de belastingplichtige zich niet aan zijn bij de - democratische gelegitimeerde - wet vastgestelde belastingverplichtingen mag onttrekken. Het belastingrecht begrenst zijn vrijheid op fiscaal terrein. Hij kan niet weigeren te voldoen aan zijn fiscale verplichtingen op grond van zijn persoonlijke moraal of (levens)overtuigingen die samenhangen met zijn mens- en maatschappijbeeld.^[73]

De belastingplichtige heeft de vrijheid door feitelijke en rechts-handelingen de fiscaal voordeligste weg te kiezen. Hij kan belastingheffing vermijden door handelingen achterwege te laten die tot belastbare feiten leiden. Zo is de niet-roker geen tabaksaccijns verschuldigd. De burger kan verder voor een op zichzelf reële transactie de fiscaal voordeligste weg te bewandelen.^[74]

Deze vrijheid wordt overigens weer beperkt door leerstuk van *fraus legis* (wetsontduiking) dat de uiterste grens van het recht, het fiscale legaliteitsbeginsel, en moraal, markeert. Dit leerstuk kan enkel worden toegepast als de strijdigheid van het handelen van de burger met doel en strekking van de wet niet met behulp van de gebruikelijke interpretatiemethoden kan worden opgeheven, noch sprake is van een schijnhandeling (simulatie).

Voor de toepassing dit bijzondere rechtsmiddel is vereist dat er sprake is van een oogmerk om belastingheffing te verijdelen en dat verijdelen moet in strijd zijn met doel en strekking van de fiscale wet.^[75] Indien dit *ultimum remedium* wordt

toegepast worden de feiten fiscaal geherkwalificeerd zodat alsnog het rechtsgevolg intreedt dat overeenstemt met doel en strekking van de belastingwet. De ethiek speelt vervolgens een rol indien belastingplichtigen handelen in overeenstemming met de letter van de wet - via volstrekt legale 'structuren' - maar in strijd met de geest van de wet - waarbij ze buiten het bereik van fraus legis blijven. Het huidige debat over agressieve fiscale planning door multinationals draait hier precies om.
[76]

7. JURISPRUDENTIE

- HR 3 november 1863, W 2534
- HR 29 juni 1885, W 5195
- HR 22 februari 1886, W. 5282
- HR 9 mei 1913, NJ 1913, 772
- HR 26 mei 1926, NJ 1926, 723
- HR 19 maart 1931, NJ 1931, 470
- HR 1 februari 1939, NJ 1939, 841
- HR 18 februari 1948, AB 1949, 481
- HR 12 april 1978, BNB 1978/135
- HR 7 december 1987, BNB 1988, 45
- HR 28 maart 1990, BNB 1990, 194
- HR 7 oktober 1992, BNB 1993/4
- HR 28 maart 2001, BNB 2001/297
- HR 23 september 2005, BNB2006/21
- HR 2 oktober 2009, BNB 2011/48
- HR 13 november 2009, BNB 2010/24
- HR 24 september 2010, BNB 2010/314
- HR 10 juni 2011, BNB 2011/221
- HR 3 juli 2012, AB 2012/360
- HR 4 april 2014, BNB 2014/147
- HR 27 maart 2015, BNB 2015/149

- EHRM 10 juni 2003, nr. 27793/95, FED 2003/604 (M.A. en 34 anderen t. Finland)
- EHRM 15 januari 2015, nrs. 36918/11, 36963/11, 36967/11, 36969/11, 36970/11, 36971/1
- EHRC 2015/76 (Arnaud en anderen t. Frankrijk)

- HvJ EG 5 oktober 1993, zaak C-13-16/92 (Driessen c.s.)
- HvJ EG 17 juli 1997, zaak C-183/95 (Affish BV)
- HvJ EG 15 juli 2004, zaak C-37-38/02 (Di Lenardo en Dilexport)

8. LITERATUUR

- J.P. Boer, 'Meer aandacht voor het lex certa-beginsel in fiscalibus!', NTFR 2007/444

- M. Bravenboer, 'Onmiddellijke werking', WFR 2005/654
- D. Brüll, Grondwet, grondrechten en grondbeginselen, WFR 1981, p. 1157-1171
- H.A. Drielsma, De wetsinterpretatie in het fiscale recht en de rechtsbescherming van de Nederlandse staatsburger, diss. RUU, Deventer/Antwerpen 1958
- T. Garden Barnes, Shaping the Common Law: From Glanville to Hale, 1188-1688, Stanford University Press, Stanford 2008
- Ch.P.A. Geppart, Fiscale rechtsvinding. Een onderzoek naar de rechtsvinding door de rechter in belastingzaken in het bijzonder aan de hand van de rechtspraak in de periode 1 maart 1957-1 maart 1965, diss. RUL, Amsterdam 1965
- Ferdinand H.M. Grapperhaus, Belasting, Vrijheid en Eigendom. Hoe belastingheffing leidde tot meer zeggenschap voor burgers en meer eenheid tussen staten 511-1787, De Walburg Pers / Kluwer, Amsterdam 1989
- J.L.M. Gribnau, Rechtsbetrekking en rechtsbeginselen in het belastingrecht. Rechtstheoretische beschouwingen over navordering, toezegging en fiscale vaststellingsovereenkomst, Gouda Quint, Deventer 1998
- J.L.M. Gribnau, Belastingen als moreel fenomeen, Boom fiscale uitgevers, Den Haag 2013
- J.L.M. Gribnau, 'Fiscale ethiek: wederkerige verantwoordelijkheid voor de integriteit van het belastingrecht', in Belastingen en ethiek. Preadviezen en bespreking preadviezen, Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap no 243, Kluwer, Deventer 2011
- J.L.M. Gribnau, 'Ethische aspecten van tax planning', Ars Aequi 63 (2014) nr. 3, p. 173-183.
- J.L.M. Gribnau, 'Heeft de Belastingdienst zijn governance op orde?', in Ondernemend pensioen. Dietvorstbundel. Opstellen aangeboden aan prof. dr. Gerry Dietvorst, Deventer: Kluwer 2015
- H. Gribnau en Melvin Pauwels (ed.), Retroactivity of tax legislation, Annual Congress Leuven 2010, EATLP International Tax Series no 9, IBFD, Amsterdam 2013
- J.L.M. Gribnau en M.R.T. Pauwels, 'Terugwerkende kracht van belastingwetgeving vanuit rechtsvergelijkend perspectief', MBB 2014/3
- R.H. Happé, Drie beginselen van fiscale rechtsbescherming, Kluwer, Deventer 1996
- R.H. Happé, P.M.F van Loon, J.P.F. Slijpen & M.R.T. Pauwels, Algemeen fiscaal bestuursrecht, Kluwer, Deventer 2013
- R.L.H. IJzerman, Het leerstuk van de wetsontduiking in het belastingrecht, Kluwer, Deventer, 1991
- J.C. Holt, Magna Carta, Cambridge University Press, Cambridge, 1992
- K.L.H. van Mens, Legaliteit en belastingrecht, inaugurele rede RUU, Kluwer, Deventer 1988
- E.M. Meijers, Belastingen als rechtsbegrip, in: Tractatus Tributarii. Opstellen op belastinggebied aangeboden aan prof.dr. P.J.A. Adriani, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem 1949, p. 1-28
- R.E.C.M. Niessen, Inleiding tot het Nederlands belastingrecht, Kluwer, Deventer

2010

- J.H.M. Nieuwenhuizen, *Rechtsvinding en fiscale werkelijkheid*, Kluwer, Deventer, 2010
- M.R.T. Pauwels, *Terugwerkende kracht van belastingwetgeving: gewikt en gewogen*, Sdu Fiscale & Financiële Uitgevers, Amersfoort 2009
- M.R.T. Pauwels, 'Fiscaal overgangsrecht: balanceren tussen verandering en rechtszekerheid', in *Tijd voor verandering. Over overgangsrecht*, preadvies VAR-reeks 148, Boom Juridische uitgevers, Den Haag 2012
- M.R.T. Pauwels, 'Retroactive Tax Legislation in view of Article 1 First Protocol ECHR', *EC Tax Review* 2013/6
- B. Peeters, 'De algemene fiscale antimisbruikbepalingen. Een commentaar in het licht van de rechtspraak van het Grondwettelijk Hof', *Algemeen Fiscaal Tijdschrift* 204/5, p. 4-34
- *Rapport Delegatie van wetgevende bevoegdheid*, Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap, nrs. 131 en 133, Kluwer, Deventer 1980
- *Rapport van de Commissie ter bestudering van het begrip 'belastingen'*, Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap, no. 184, Kluwer, Deventer 1990
- J.A. Schlette, *Delegatie in het Nederlandse belastingrecht*, diss. UvA, Amsterdam 1963
- M. Schuver-Bravenboer, *Fiscaal overgangsbeleid*, Kluwer, Deventer 2009
- J. Raz, 'The rule of law and its virtue', *Law Quarterly Review*, 1977
- C. Sampford, *Retrospectivity and the Rule of Law*, Oxford University Press, Oxford 2006
- J. van Soest, 'Belastingrecht', in: J.M. Polak (red.), *Vooruitzichten van de rechtswetenschap*, Kluwer, Deventer /Antwerpen 1964
- C. Webber & A. Wildavsky, *A History of Taxation and Expenditure in the Western World*, Simon and Schuster, New York, 1986
- R.C. de Wit, *De samenhanggedachte in het belastingrecht*, Kluwer, Deventer, 2005

9. HISTORISCHE VERSIES

Art. 117 Gw 1814: De Souvereine Vorst en de Staten-Generaal gezamenlijk zijn alleen en bij uitsluiting bevoegd tot het heffen en regelen van belastingen.

De belastingen, bij het aannemen dezer grondwet bestaande, blijven op denzelfden voet, tot dat er anders over beschikt worde bij de wet.

Art. 197 Gw 1815: Geene belastingen kunnen ten behoeve van 's lands kas worden geheven, dan uit kracht van eene wet (art 195 Gw. 1840; art 171 Gw 1848).

Art. 174 Gw 1887: Geene belastingen kunnen ten behoeve van 's Rijks kas worden geheven, dan uit kracht van eene wet.

Deze bepaling is ook toepasselijk op heffingen, voor het gebruik van Rijks-werken en inrigtingen, voor zooveel de regeling van die heffingen niet aan den Koning is voorbehouden (art. 175 Gw 1922; art. 181 Gw 1938; art. 188 Gw 1953)

NOTEN

1. De onderdelen 1- 4 zijn in beperkte mate aangepast ten opzichte van de vorige drukken. De onderdelen 5 en 6 zijn integraal herschreven.
2. C. van de Kieft, 'De Staten- Generaal in het Bourgondisch- Oostenrijkse Tijdvak (1464- 1555)', in: S.J. Fockema Andraea, H. Hardenberg (red.), 500 jaren Staten- Generaal in de Nederlanden, Van Gorcum, Assen 1964, p. 4.
3. Magna Carta (1215), art. 12 luidt voor zover hier van belang: 'No scutage nor aid shall be imposed on our kingdom, unless by common council of our kingdom, (...).' Vgl. J.C. Holt, Magna Carta, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, p. 318- 322. C. Webber & A. Wildavsky, A History of Taxation and Expenditure in the Western World, Simon and Schuster, New York 1986, p. 175 en T. Garden Barnes, Shaping the Common Law: From Glanville to Hale, 1188- 1688, Stanford University Press, Stanford 2008, p. 28.
4. Zie over het verband tussen belastingheffing, volksvertegenwoordiging en de moderne eenheidsstaat uitvoerig Ferdinand H.M. Grapperhaus, Belasting, Vrijheid en Eigendom; hoe belastingheffing leidde tot meer zeggenschap voor burgers en meer eenheid tussen staten 511- 1787, De Walburg Pers / Kluwer, Amsterdam 1989, m.n. p. 129- 215. Over centralisatie, zie ook O.I.M. Ydema, Hoofdstukken uit de geschiedenis van het belastingrecht, diss. Leiden, Wolters- Noordhoff Groningen 1997, p. 183- 185.
5. E.M. Meijers, 'Belastingen als rechtsbegrip', in: Tractatus Tributarii. Opstellen op belastinggebied aangeboden aan P.J.A. Adriani, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem 1949, p. 5, noot 2.
6. Zie art. 17 van de Universele verklaring van de rechten van de mens; art. 1 Eerste Protocol EVRM; art. 14 Gw. en art. 5:1 BW; zie over het legaliteitsbeginsel hiervoor art. 89.
7. Aldus J.T. Buijs, De Grondwet. Toelichting en kritiek, dl. II, P. Gouda Quint, Arnhem 1887, p. 579.
8. Zie Ch.P.A. Geppart, Fiscale rechtsvinding, een onderzoek naar de rechtsvinding door de rechter in belastingzaken in het bijzonder aan de hand van de rechtspraak in de periode 1 maart 1957- 1 maart 1965, diss. RUL, 1965, p. 43- 124.
9. Zo achtte Scholten in 1926 in zijn annotatie bij het driedagenarrest (HR 26 mei 1926, NJ 1926, 723) waar de Hoge Raad voor het eerst het leerstuk van *fraus legis* toepaste in het belastingrecht, analogische interpretatie van bepalingen van fiscaal recht uitgesloten. Later is hij op die mening teruggekomen in zijn noot bij HR 1 februari 1939, NJ 1939, 841, alwaar hij zich voor analogische wetstoepassing verklaarde, zij het dat 'niet licht, niet makkelijk tot analogie mag worden besloten'. Zie tevens hieromtrent

Geppaart 1965 (noot 8), p. 93- 94, die in art. 188 Gw. 1963 geen verbod tot analogie kan lezen en stelt dat de toepassing van de analogie wel haar grenzen vindt in het beginsel van de rechtszekerheid.

10. K.L.H. van Mens, *Legaliteit en belastingrecht*, inaugurele rede RUU, Kluwer, Deventer 1988, p. 17- 18. Extensieve interpretatie komt overigens nauwelijks voor. Wel zijn er de voorbeelden van interpretaties die naar de letter zeer ruim zijn (of waarbij aan de strikt taalkundige betekenis wordt voorbijgegaan) om tot een uitleg in overeenstemming met doel en strekking – die al dan niet uit de wetsgeschiedenis blijkt – van een regeling te komen. Dit heeft zich met name voorgedaan op het gebied van de vennootschapbelasting (vgl. HR 13 november 2009, BNB 2010/ 24 en HR 10 juni 2011, BNB 2011/ 221 (vgl. ook de kritische noten van De Vries die spreekt van wegwerprecht en werkelijk indrukwekkend broddelwerk van de wetgever). Het gaat hier veelal om een - eerder teleologische dan extensieve - interpretatie in het voordeel van de fiscus. De rechter schiet hier in feite de wetgever en de fiscus te hulp.
11. R.E.C.M. Niessen, *Inleiding tot het Nederlands belastingrecht*, Kluwer, Deventer 2010, p. 192.
12. R.E.C.M. Niessen, *Rechtsvinding in belastingzaken (Inaugurale rede RUN)*, SDU Uitgevers, Amersfoort 200p, p. 46. Uitvoerig hierover: R.C. de Wit, *De samenhanggedachte in het belastingrecht*, Kluwer, Deventer, 2005.
13. Zie Van Mens 1988 (noot 10), p. 13- 23 en J.L.M. Gribnau, 'Heeft de Belastingdienst zijn governance op orde?', in *Ondernemend pensioen. Dietvorstbundel. Opstellen aangeboden aan prof. dr. Gerry Dietvorst*, Deventer: Kluwer 2015, p. 55- 69.
14. Zie over deze problematiek M.P. van Overbeeke, 'Verzorgingsstaat en belastingrecht', in: *Van Dijck Bundel, opstellen aangeboden aan Prof. Dr. J.E.A.M. van Dijck ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar aan de KUB*, Deventer 1988, p. 277- 289.
15. J.L.M. Gribnau, *Belastingen als moreel fenomeen*, Boom fiscale uitgevers, Den Haag 2013, p. 61- 66.
16. J.L.M. Gribnau, 'Fiscale ethiek: wederkerige verantwoordelijkheid voor de integriteit van het belastingrecht', in *Belastingen en ethiek. Preadviezen en bespreking preadviezen*, Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap no 243, Deventer: Kluwer 2011, p. 138- 140. Vgl. J.P. Boer, 'Meer aandacht voor het lex certa- beginsel in fiscalibus!', *NTRF* 2007/ 444.
17. HR 28 maart 1990, BNB 1990/ 194. Dit arrest blijft van belang vanwege de verplichting te handelen conform contra legem beleidsregels– anders dan art. 4:84 Awb. Zie R.H. Happé, P.M.F van Loon, J.P.F. Slijpen & M.R.T. Pauwels, *Algemeen fiscaal bestuursrecht*, Kluwer, Deventer 2013, p. 63 Zie

- tevens de annotatie van F.H. van der Burg bij het arrest Leidraad administratieve boeten 1984, in: AB klassiek Kluwer, Deventer 2003, p. 222-229.
18. HR 8 mei 1998, NJ 1998, 890 (Staat/ Lenger).
 19. Dit betekent ook dat de fiscus nog niet tot toepassing van een aangekondigde wijziging of regeling zou mogen overgaan (met terugwerkende kracht) vóór deze inwerking treedt, omdat dan op dat moment een rechtsgrond voor die toepassing ontbreekt. Anders: HR 2 oktober 2009, BNB 2011/ 48 (fiscus anticipeert op wijziging PC- privé- regeling met terugwerkende kracht) en HR 27 maart 2015, BNB 2015/ 149 (legesverordening waarvoor met terugwerkende kracht een wettelijke grondslag is gecreëerd).
 20. Zie R.H. Happé, Drie beginselen van fiscale rechtsbescherming, Kluwer, Deventer 1996.
 21. J.L.M. Gribnau, Rechtsbetrekking en rechtsbeginselen in het belastingrecht. Rechtstheoretische beschouwingen over navordering, toezegging en fiscale vaststellingsovereenkomst, Gouda Quint, Deventer 1998.
 22. HR 12 april 1978, BNB 1978/ 135.
 23. Een aantal beginselen van behoorlijk bestuur is overigens inmiddels gecodificeerd; zie de artikelen 3:2 t/ m 3:4 Awb.
 24. HR 23 september 2005, BNB 2006/ 21.
 25. Zie voor een overzicht: R.H. Happé in zijn noot bij HR 28 maart 2001, BNB 2001/ 297.
 26. Zie bijvoorbeeld HR 24 september 2010, BNB 2010/ 314.
 27. Kamerstukken II, 1978- 1979, 15 575, nr. 3, p. 3- 4 (Nng, Vc, p. 252- 253).
 28. P.J. Wattel, 'De reikwijdte van fundamentele rechten in belastingzaken', in: De reikwijdte van fundamentele rechten, Handelingen NJV 1995- I, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle 1995, p. 193 en 194.
 29. Zie bijv. HR 22 februari 1886, W 5282 waarin de Hoge Raad het heffen van tolgeld niet beschouwde als een belastingheffing in de zin van art. 197 Gw. 1815.
 30. Het begin van een kentering van de opvattingen vindt men in HR 9 mei 1913, NJ 1913, 772, en duidelijker in HR 19 maart 1931, NJ 1931, 470.
 31. J.R. Thorbecke, Over plaatselijke begroting, Leyden 1847, p. 61.
 32. Buijs 1887 (noot 7), p. 584 en J. Oppenheim, Het Nederlandsch gemeenterecht, bewerkt door C.W. van der Pot, deel 1, 1928, p. 524 en deel 3, 1932, p. 102.
 33. Idem.
 34. HR 3 november 1863, W 2534 en HR 29 juni 1885, W 5195; zie voor een analyse van deze arresten Meijers 1949 (noot 5), p. 18- 19.
 35. Meijers 1949 (noot 5), p. 15.

36. Rapport van de Commissie ter bestudering van het begrip 'belastingen', Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap No. 184, Kluwer, Deventer 1990, p. 48- 49.
37. Idem, p. 51- 52.
38. Idem, p. 20- 21.
39. Wattel 1995 (noot 28), p. 221.
40. Kamerstukken II, 1978- 1979, 15 575, nr. 1- 3, (Nng, Vc, p. 250, 253 en 254).
41. Kamerstukken II, 1979- 1980, 15 575, nr. 10 (Nng, Vc, p. 285).
42. Zie hieromtrent uitvoerig J.A. Schlette, Delegatie in het Nederlandse belastingrecht, diss. UvA, Amsterdam 1963; J. van Soest, 'Belastingrecht', in: J.M. Polak (red.), Vooruitzichten van de rechtswetenschap, Kluwer, Deventer Antwerpen 1964, p. 314. Rapport Delegatie van wetgevende bevoegdheid, Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap, nrs. 131 en 133, Kluwer, Deventer 1980; Van Mens 1988 (noot 10), p. 9- 11, 16, 17, 22 en 23 en HR 18 februari 1948, AB 1949, 481, waarin delegatie werd toegelaten.
43. Kamerstukken II 1979- 1980, 15 575, nr. 3, p. 4 (Nng, Vc, p. 253).
44. Kritisch hieromtrent D. Brüll, 'Grondwet, grondrechten en grondbeginselen', WFR 1981/ 1157, p. 1161- 1162. Zie tevens Van der Burg 1991 (noot 17), p. 232 en Wattel 1995 (noot 28), p. 193.
45. Zie hieromtrent Van Mens 1988 (noot 10), p. 9, 10, 14 en 16- 18.
46. HR 4 april 2014, BNB 2014/ 147. De Hoge Raad overweegt hier uitdrukkelijk dat de rechter op grond van art. 104 Gw en 120 Gw niet in kan gaan op de vraag of deze delegatie heeft plaatsgevonden overeenkomstig de bedoeling van de grondwetgever.
47. De strafkamer heeft in een (andere) douanezaak art. 14 CDW gelijkgesteld met een wettelijk voorschrift ex art. 184, eerste lid, Wetboek van Strafrecht; HR 3 juli 2012, S 11/ 00504, AB 2012/ 360.
48. Zie over terugwerkende kracht in het belastingrecht M.R.T. Pauwels, Terugwerkende kracht van belastingwetgeving: gewikt en gewogen, Sdu Fiscale & Financiële Uitgevers, Amersfoort 2009; en M. Schuiver-Bravenboer, Fiscaal overgangsbeleid, Kluwer, Deventer 2009. Voor een korte schets van de belangrijkste situatietypen waarin terugwerkende kracht wordt verleend, zie M.R.T Pauwels, 'Fiscaal overgangsrecht: balanceren tussen verandering en rechtszekerheid', in Tijd voor verandering. Over overgangsrecht, preadvies VAR- reeks 148, Boom Juridische uitgevers, Den Haag 2012, p. 201- 206.
49. De afbakening van het concept 'terugwerkende kracht' is haast een studie op zichzelf. Wij volstaan hier met de opmerking dat in de fiscale literatuur veelal onderscheid wordt gemaakt tussen formeel terugwerkende kracht en materieel terugwerkende kracht; zie verder Pauwels 2009 (noot 48), hoofdstuk 2 en 5,

- en Schuver- Bravenboer 2009 (noot 48).
50. Bijv. P. Popelier, *Rechtszekerheid als beginsel voor behoorlijke regelgeving*, Intersentia, Antwerpen 1997, en Pauwels 2009 (noot 48).
 51. Bijv. Joseph Raz, 'The rule of law and its virtue', *Law Quarterly Review*, 1977, p. 195- 211, en C. Sampford, *Retrospectivity and the Rule of Law*, Oxford University Press, Oxford 2006.
 52. Bijv. Lon L. Fuller, *The Morality of Law*, Yale University Press, New Haven 1969. Vgl. ook W. Witteveen, *De wet als kunstwerk: een andere filosofie van het recht*, Amsterdam: Boom 2014, p. 168- 169.
 53. Kamerstukken II, 1996- 1997, 25 212, nr. 2 (deze notitie was eerder opgenomen als bijlage in Kamerstukken II, 1995- 1996, 24 677, nr. 5, p. 5- 9), alsook tijdens de parlementaire behandeling van deze notitie (Kamerstukken II, 1996- 1997, 25 212, nr. 3, p. 2 en 9). Ook in de Aanwijzingen voor de regelgeving wordt ervan uitgegaan dat terugwerkende kracht van belastingwetgeving niet ongeoorloofd is; zie Ar 169 en de toelichting erbij.
 54. Artikel 4 van de wet van 15 mei 1829, Stb. 28, inhoudende algemene bepalingen der wetgeving van het Koninkrijk ('De wet verbindt alleen voor het toekomstige en heeft geene terugwerkende kracht') verzet zich volgens vaste jurisprudentie van de Hoge Raad evenmin ertegen dat de wetgever terugwerkende kracht verleent aan een wet. Het artikel richt zich namelijk op de rechter en niet op de wetgever (bijv. HR 13 januari 1971, BNB 1971/ 44).
 55. Zie uitgebreid Pauwels 2009 (noot 48).
 56. Vgl. Pauwels 2012 (noot 48), p. 233- 236.
 57. HR 2 oktober 2009, BNB 2011/ 47 en 2011/ 48. Zie ook HR 27 maart 2015, BNB 2015/ 149.
 58. Kamerstukken II, 1994- 1995, 24 172, A, p. 1- 4.
 59. Vgl. H. Gribnau en Melvin Pauwels (ed.), *Retroactivity of tax legislation*, Annual Congress Leuven 2010, EATLP International Tax Series no 9, IBFD, Amsterdam 2013.
 60. J.L.M. Gribnau en M.R.T. Pauwels, 'Terugwerkende kracht van belastingwetgeving vanuit rechtsvergelijkend perspectief', *MBB* 2014/ 3, p. 136.
 61. Kamerstukken II, 1996- 1997, 25 212, nr. 2.
 62. Pauwels 2009 (noot 48), p. 361- 363.
 63. Pauwels 2009 (noot 48), p. 230- 246, en Schuver- Bravenboer (noot 48), p. 197- 200.
 64. HR 24 oktober 1984, BNB 1985/ 59.
 65. HR 24 april 2009, BNB 2009/ 158.
 66. Vgl. Pauwels 2012 (noot 48), p. 237.

67. Bijv. EHRM 10 juni 2003, nr. 27793/ 95, FED 2003/ 604 (M.A. en 34 anderen t. Finland), en EHRM 15 januari 2015, nrs. 36918/ 11, 36963/ 11, 36967/ 11, 36969/ 11, 36970/ 11, 36971/ 11, EHRC 2015/ 76 (Arnaud en anderen t. Frankrijk).
68. M.R.T. Pauwels, 'Retroactive Tax Legislation in view of Article 1 First Protocol ECHR', EC Tax Review 2013/ 6.
69. ECLI:NL:PHR:2015:947.
70. Bijv. HvJ EG 25 januari 1979, zaak C- 99/ 78, NJ 1980/ 2 (Decker), r.o. 8 en HvJ EG 26 april 2005, C- 376/ 02, BNB 2008/ 36 (Stichting Goed Wonen II), r.o. 33- 34.
71. HvJ EG 26 april 2005, C- 376/ 02, BNB 2008/ 36 (Stichting Goed Wonen II).
72. Pauwels 2012 (noot 48), p. 241- 243.
73. HR 25 jan. 1984, BNB 1984/ 114 (particuliere morele beginselen). Zie ook Hof 's- Gravenhage 5 nov. 1979, BNB 1981/ 76 (gemoeds- en gewetensbezwaren tegen overheidsuitgaven voor ontwikkelingshulp).
74. HR 7 maart 1982, BNB 1982/ 142; vgl. HR 19 december 1990, BNB 1991/ 121.
75. Fraus legis is een algemener leerstuk dan de zgn. richtige heffing (art. 31 AWR) dat op dit moment daarom niet meer wordt toegepast. Zie uitvoerig R.L.H. IJzerman, Het leerstuk van de wetsontduiking in het belastingrecht, Kluwer, Deventer, 1991 en J.H.M. Nieuwenhuizen, Rechtsvinding en fiscale werkelijkheid, Kluwer, Deventer, 2010. •Het Nederlandse fraus legis-leerstuk heeft als inspiratie gediend voor België; zie B. Peeters, 'De algemene fiscale antimisbruikbepalingen. Een commentaar in het licht van de rechtspraak van het Grondwettelijk Hof', Algemeen Fiscaal Tijdschrift 204/ 5, p. 4- 34.
76. Vgl. J.L.M. Gribnau, 'Ethische aspecten van tax planning', Ars Aequi 63 (2014) nr. 3, p. 173- 183.

CITEER SUGGESTIE

J.L.M. Gribnau & M.R.T Pauwels, Commentaar op artikel 104 van de Grondwet, in: E.M.H. Hirsch Ballin en G. Leenknegt (red.), Artikelsgewijs commentaar op de Grondwet, webeditie 2019 (www.Nederlandrechtsstaat.nl).